

BEVEZETÉS

TATIANOSZ BESZÉD A GÖRÖGÖK ELLEN C. MŰVÉHEZ

Tatianosz legalább annyira érdekes jelenség, mint Tertullianus, alkatilag nagyon közel is állnak egymáshoz, ezért szokás kelet Tertullianusának is nevezni. A kettő hatástörténete szempontjából azonban igen különböző szerző. Tertullianus hosszú időn keresztül éreztette hatását, Tatianosz azonban elszigetelődött keleten. Az elszigetelődés oka volt néhány neki tulajdonított nézet, amiért már az ókorban sokan támadták. Mindmáig a legkevésbé megértett és méltányolt ókeresztény szerzők közé tartozik. Szinte érthetetlen fölénytel néz le a görög-római műveltségre, egyes nézetei, kifejezései nehezen érthetők, legalábbis könnyen félreérthetők. Ireneusz úgy látta, hogy Tatianosz véleménye ellentétes a Róm 5, 20-szal, ezért élesen bírálta (vö.: AH I, 28 és III, 23, 8), ezt a kritikát fenntartotta Hippolütosz Refutatio-ja (8, 16 és különösen a 10, 18), Alexandriai Kelemen (Strm III, 12, 13), s átörököltette a IV. századra és azutánra Euszebiosz Egyháztörténelmében (IV, 29, 1).

A magát „asszírnak” (szírnek?) nevező teológus nagyhatású művéből, az Evangéliumharmonióból (Diatessaron), csak töredékek maradtak meg, idézetek Szent Ephrémmel ehhez a műhöz írt kommentárjában (Éphrem de Nisibe, Commentaire de l’Évangile Concordant ou Diatessaron, Introduction, Traduction et Notes par L. Leloir, Sources Chrétiennes, 121, Paris, 1966). Nem maradt ránk

a Szentírás nehezebben érthető helyeiről írt könyve sem. Egyetlen görögül írt munkáját ismerjük, a Beszéd a görögök ellen-t, melynek fordítását itt közöljük. Az írás látszólag nagyon elüt a többi apologéta írásának szellemétől, de ezt a benyomást inkább csak a gúnyos, szatirikus hang kelti, szerzője azonban nem veti meg az igazságot kutató filozófiát, s ebben tökéletes az összhang közte és tanítója, Jusztinosz között. Tatianoszra jellemző, hogy írásában magát mindig az igazság heroldjaként tünteti fel, s a görög műveltség kíméletlen támadása mellett szinte megszállottja az igazságkeresésnek, a rendszerezésnek. Ez a rendszerességre, zártásra való törekvés együtt jár nála a kizárólagosság hirdetésével és a türelmetlenséggel, a keresztény ember erkölcsi önelégességének (autarkeia) hangoztatásával. Sokszor emlegeti hallgatói előtt Tatianosz saját „kitartását”.

Tatianosz írásában helyenként gnóosztikus színezetű kifejezésekre bukkanunk. Ezek a kifejezések azonban nem a gnóoszticizmusból származnak, hanem mint M. Elze (Tatian und seine Theologie, Göttingen, 1960) kimutatta, a középplatonikus filozófus, Albinosz Platón filozófiájához írt „Bevezetéséből” származnak (Platonis Dialogi, Vol. VI, Lipsiae, Teubner, MDCCCLIII, ed. C. F. Hermann).

Amit Tatianosz igazságnak tart, azt a barbár filozófia tanítja, tulajdonsága továbbá, hogy isteni, ősi, s főleg: egy. Az igazság egyetlensége nagyon lényeges nála. Noha Tatianosz büszkén vallja magát a „barbár filozófia” képviselőjének mégsem lehet őt minden további nélkül a szír, semita jellegű teológia propagálójának megtenni, legalábbis ezen általunk ismert egyetlen műve alapján nem. A későbbi keresztény szír irodalom alig említi Tatianosz nevét, ami különös jelenség, s mutatja, nem volt nagy hatása kortársaira, az utókorra.

TATIANOSZ:
BESZÉD A GÖRÖGÖK¹ ELLEN

1.

1. Ne legyetek tele ellenségeskedéssel a barbárokkal szemben, ti görög férfiak, ne irigykedjete tanaikra! Ugyan ti milyen tanítást tudtok felmutatni, ami nem a barbároktól eredt? 2. Az igen tekintélyes telmészsziaiak talál-mánya az álomfejtés, Káreszé a csillagjóslás, a frígiaiaké és az ősbib isauriaiaké a madarak röptének megfigyelése, a ciprusiaké az áldozatbemutatás, a babilóniaiaké az asztro-nómia, a perzsáké a mágia, az egyiptomiaké a geometria a föníciaiaké az írás tudománya. 3. Szakítsatok már azzal a szokással, hogy saját találmányaitokként adjátok ki utánzásaitokat!² A költészet és éneklés gyakorlatára Orpheusz tanított benneteket, de a misztériumokba is ő avatott be titeket! A toszkániaiak tanítottak meg a szobrászatra, az egyiptomiaktól származik a történetek és az idő-rendi táblázatok összeállítása. Marszüasz és Olümposz oktattott benneteket a furulyázás művészetére! Mindkettő frígiai volt! Durva, műveletlen emberek alkották meg a harmóniát a fuvolán. A tირrének a trombitát, a küklopszok a bronzöntést, a levélírást meg egy a perzsáknál hajdan élt asszony találta ki, amint ezt Hellanikosz mondja³. Atossza volt az asszony neve. 4. Tegyétek félre hát az efféle rátartiságot, ne hivatkozzatok a szavak eleganciájára, mintha öndicséretetekkel már magatok ügyvédjei is lennétek! Az okos ember türelmesen vár mások tanúságtételére és elmondott beszéde is egyezik azokéval. 5. Jelenleg csupán nálatok hiányzik ez, nincs összhang köztetek még saját társalgási nyelvek tekintetében sem. A dórok kiejtése eltér az attikaiakétól, az aiolok sem ugyanúgy ejtik ki a szavakat, mint a ionok; ebben oly nagy eltérés van köztetek

– aminek nem szabad volna lennie –, hogy nem is tudom kit nevezhetek görögnek, 6. és ami a legnagyobb képtelenség, nagyra tartjátok az idegen szavak magyarázatát, néha barbár kifejezéseket is használtok, moslékká téve nyelveket. 7. Ezért elvetem bölcsességeket, mégha volna is valami tiszteletre méltó benne. Mert a komédiaköltő szerint:

Billengek az mind, és szájaskodás,
Mind „fecskemúzsza” és „kontárművészet”⁴,

ezt károgják mind, akik ezt elérik, s hollóhangon szólnak. 8. Az igazságtalanság szolgálatára és a rágalmazásra alkotótok meg az ékecsszólást, pénzért adva el a szabad szólást, s megannyiszor a most igazságosat úgy állítjátok be, mint ami rossz; a költészetet meg azért, hogy megrendezzétek az istenek csatáját, szerelmeit, s megrontsátok a lelkeket.

2.

1. Bölcselkedésekkel mi tisztos eredményre jutottatok? Az oly nagyon serények közül ki maradt mentes a fennhéjázástól? 2. Az önelégységességet magasztaló és hordójával dicsekvő Diogenész nyersen zabálta a polipot, görcsös betegség támadta meg, belehalt a mértéktelenségbe⁵. 3. Arisztipposz úgy vélte, ha bíborban jár-ke, azzal tekintélyt szerezhet magának. 4. A filozófáló Platón Dionüsziosz eladta nyalánksága miatt. 5. És Arisztotelész, aki tudatlanul határt szabott a gondviselésnek, s a boldogságot a neki tetsző dolgokkal határozta meg, 6. oly igen neveletlenül hízelgett a haragos gyermek Alexandrosznak, aki teljesen arisztotelészi módon semmisítette meg tulajdon barátját, mert az nem akarta imádni őt, mint medve vagy párduc tépte szét. 7. Odaadón követte mestere tanait, bátorságát és kiválóságát a lakomákon bizonyította, s lándzsával szúrta át legkedvesebb, legbensőségesebb barátját, utána meg sírva fakadt, és szomorúságot színlelve

elutasította a táplálékot, nehogy meggyűljék övéi⁸. 8. Nevethetnékem támad azokon, akik mostanáig az ő tételeit követik, azt állítván, hogy a Hold alatti dolgokra nem terjed ki a gondviselés, az ilyenek közelebb vannak a földhöz, mint a Holdhoz, a Hold pályája alatt vannak, így nekik maguknak van gondjuk azokra a dolgokra, melyekre nem terjed ki a gondviselés. 9. Akik nem szépek, nem gazdagok, testileg gyöngék, nem nemesek, azok nem is boldogok Arisztotelész szerint⁹. És még ilyenek bölcselkednek!

3.

1. Elfogadhatatlan nekem Hérakleitosz is, aki ezt mondta: „önmagamot tanítottam”⁸, mert gőgös volt és maga magának mestere. Azt sem magasztalnám, hogy költeményét 2. elrejtette Artémisz templomában, mert annál rejtelmesebbnek tűnt annak későbbi kiadása. Akik az effélékkel törődnek, azt beszélük, hogy a tragédiaköltő Euripidész elolvasta és rövid idő múlva szorgalmasan felmondta emlékezetből, amit a „homályos” Hérakleitosz hátrahagyott. 3. Tudatlanságát halála leplezte le. Megbetegedett, elvizenyősödött, az orvostudományt űzte filozófiaként, marhatrágyával borogatta magát, mely megkeményedve összeszorította körülzárt testét, meghalt⁹. 4. Zénon hirdette, hogy a világ lángbaborulása után létre fognak jönni ismét ugyanazok az emberek, ugyanazokkal a cselekedetekkel – Anüoszra és Melétoszra gondolok – akik vádaskodni fognak, Buszirisz ismét lemészárolja vendégét, Héraklész ismét bajvívni fog, de ezt is elutasítom. A világégés tana szerint így több lesz a silány ember, mint a derék, az egy Szókratész és Héraklész, s még néhány hozzájuk hasonló kivétel, de kevesen lesznek, nem sokan. 5. A gonoszok sokkal többen lesznek, mint a jók, s Zénon szerint Isten a gonoszok teremtményének mutatkozik, aki a szennyesek, a férgek és a kimondhatatlan gyalázatos dol-

gok szerzői között lesz. 6. Empedoklész büszke volt rá, hogy a szicíliai tűzhányó kitöréseit tanulmányozta, róla is kiderült, hogy nem volt isten¹⁰, ahogyan ő állította. 7. Nevetek Phereküdesz vénasszonyos locsogásán, tanainak örökösén, Püthagoraszon, Platónon is – noha ez némelyeknek nem tetszik –, mert ezeket utánozta. 8. Ugyan ki állna Kratész kutya módon élt házassága mellé¹¹, ki ne vetné el a hozzá hasonlók gögös rögeszméjét a beszédben, mellyel az igazságra való törekvést szórszálhasogatásra változtatták? 9. Ezért csak ne gúnyoljanak minket az inkább a tapsot mint a bölcsességet kedvelők¹² magasztaló beszédei, akik még önmaguknak is ellentmondó dolgokat állítanak, mind úgy beszélt, ahogy éppen a nyelvére jött. 10. Sok a torzsalkodás közöttük, egyik gyűlöli a másikat, a rátartiság miatt egymás ellen hirdetik a véleményeket, hogy így szerezzék meg az első helyeket. A királyság előnyeivel sem kellett volna hízelegniök a vezéreknél, hanem kívánni, amíg nagyjuk elnyeri azt.

4.

1. Hellén férfiak! Miért akarjátok ránk uszítani állami törvényeiteket úgy, mint valami ökölvívó mérkőzésen? És ha bizonyos törvényelőírásokkal nem akarok élni, akkor miért gyűlöltek úgy engem, mintha a legutálatosabb volnék? 2. A császár elrendeli, hogy teljesítsem adófizetési kötelességemet, s készséggel megteszem. Ha az úr azt parancsolja, hogy álljak készen és szolgáljak, elismerem szolgálati kötelességeimet. Mert az embert emberi módon kell tisztelni, csupán Istent kell félni, aki emberi szemmel nem látható, művészettel fel nem fogható. Csak akkor nem engedelmeskedem, ha az ő megtagadását parancsolja, inkább meghalok, csak hazugnak és hálátlannak ne bizonyuljak. 3. A mi Istenünk nem időben keletkezett, egyedül ő kezdetnélküli, ő maga a mindenség eredete. Lélek az Isten¹³, nem az, mely az anyagot átjárja, hanem az anyagi

természetű szellemek és a bennünk levő formák alkotója, láthatatlan és foghatatlan, Atyja ő a látható és érzékelhető dolgoknak. 4. Teremtése által ismerjük meg őt, teremtményeiben fogjuk fel láthatatlan erejét (Róm 1, 20). Nem akarom imádni a teremtést, melyet ő hozott létre szeretetében irántunk. A Nap és a Hold érettünk jött létre, alattvalóink előtt meg hogyan is borulhatnák le? Hogyan nevezhetném isteneknek a fákat és köveket? 5. Az anyagot átjáró szellem ugyanis alacsonyabb rendű az istenibb szellemnél, mert amaz az anyaghoz hasonult, így nem tisztelhető ugyanúgy, mint a tökéletes Isten. A meg nem nevezhető Istent azonban adományokkal sem kell tisztelnünk, hiszen aki nem szorul semmire, azt nem sérthetjük meg azzal, hogy rászorulónak tekintjük. Világosabban kifejtem tanításunkat.

5.

1. Isten volt kezdetben (Jn 1, 1), a kezdetet azonban az Ige erejének fogjuk fel. A mindenség Ura maga volt a mindenség alapja akkor, amikor egyedül volt és a létesített teremtés még nem volt meg, amennyiben azonban a láthatók és láthatatlanok minden ereje vele együtt volt, a vele együtt levő igei erejével mindent megszilárdított. 2. Az ő egyszerűségének akaratára lépett elő¹⁴ az Ige; nem hiába lépett elő azonban, az Atya első szülött műve lett (Kol 1, 15)¹⁵. Őt ismerjük úgy, mint a világ kezdetét. 3. Részként jött létre, nem szakadt le¹⁶. Ami ugyanis leszakad, az elkülönül az elsőtől, ami viszont rész, az a tagolódás értelmében különböztethető meg, s nem teszi hiányossá azt, amittől elkülönül. 4. Ahogyan egy fáklyáról több lángot lehet meggyújtani, és ez nem kisebbíti az első fáklya fényét, hogy sok fáklyát gyújtottak meg róla, ugyanígy az Atya erejéből előjövő Ige sem tette szótlanná szülőjét. 5. Ti is halljátok beszédem, s mégsem fogyok ki a szóból azért, mert hangom terjed és hozzátok beszélek, miközben han-

got adok ki, arra vállalkozom, hogy rendezzem a bennetek levő rendezetlen anyagot, 6. és ahogyan a kezdetben szült Ige önmagában ismét nemzette a minket körülvevő teremtet, alkotta az anyagot, úgy az Ige utánzásával tovább szülöm én is, létrehozván az igazság felfogását, a rokon anyag kuszaságát átalakítva. 7. Mert az anyag nem kezdetnélküli, mint Isten, a kezdetnélküliség következtében sem lenne ugyanolyan hatalma, mint Istennek, hanem keletkezett és nem más teremtette, egyesegyedül a mindeneket Teremtő hozta létre¹⁷.

6.

1. És ezért azt is hisszük, hogy a mindenség beteljesítése¹⁸ után történik a testek feltámadása is, nem úgy, ahogyan a sztoikusok állítják, hogy bizonyos periódusok követik egymást és múlnak el ugyanazok bármi haszon nélkül is, hanem egyszerre véget ér a mi korszakunk, s mindörökre megtörténik, csupán az emberek helyreállítása következik be az ítélet miatt. 2. Nem Minosz és nem is Radamanthüsz tart majd felettünk ítéletet, akik – mint a mítoszok mondják – a halál előtt semmilyen hatalommal nem rendelkeznek a lelkek fölött, hanem a teremtető Isten maga lesz vizsgálóbíránk. 3. Bár teljes egészében csacskáknak és gúgyögőknek tartottok minket, nem törődünk vele, mert meggyőződünk erről a tanítástól. Ahogyan születésünk előtt nem voltunk, s nem is tudhatjuk, hogy mik voltunk, csupán akkor, amikor már a testi anyag valóságában létezünk, ezért hiszem, hogy a születéssel jön létre az, ami egykor még nem volt; ugyanúgy hiszem, hogy én, aki születtem, a halál révén megint nem leszek majd, ismét láthatatlan leszek, ahogyan egykor nem voltam szülött, azután az lettem. 4. Lehet, hogy tűz semmisíti meg testi valómat, elfüstölgő anyagát a világ fogadja be; lehet, hogy folyók vagy tengerek emésztenek fel, vagy vadállatok tépnek széjjel, a gazdag Úr kincstárában nyugszom el. És a

szegény és istentelen nem ismeri ezeket a kincseket, az uralkodó Isten azonban, amikor akarja, a csak neki látható valóságot eredeti állapotában állítja helyre.

7.

1. A mennyei Ige valójában szellem volt a szellemből, Ige az értelmes erőből, és az őt szülő Atya utánzatára a halhatatlanság képére alkotta meg az embert, hogy, amint a romolhatatlanság Istennél van, ugyanilyen módon az ember Istenben részesedve a halhatatlanság birtokosává válhat. 2. Az Ige az emberek megteremtése előtt az angyalok alkotója volt, 3. a teremtményeknek ez a két neme szabadakaratú lett, bár a jót nem birtokolta természeténél fogva – ilyen Istenen kívül ugyanis nincsen –, elérhetik azonban az emberek a döntési szabadsággal, hogy a hitványt igazságosan lehessen büntetni és silánysága miatt váljon gonosszá, az igaz pedig jóra valószínűsége miatt nyerjen dicséretet szabadságának megfelelően, mert nem hágja át Isten akaratát. Ez a tanításunk az angyalokról és az emberekről. 4. Az Ige ereje azonban, melyben megvolt a jövő ismerete, nem a sors alapján, hanem a szabad akarattal választott cselekedetek ismerete alapján, előre megmondta a jövő kihágásokat, s a tilalmak miatt a gonoszság büntetője lett, jutalmazója viszont azoknak, akik jók maradtak. 5. És miután egy valakit, a többenél eszesebbet követtek, mert az volt az elsőszülött, és az emberek és angyalok Istennek kiáltották ki az Isten törvénye ellen lázadót, akkor az Ige ereje az esztelenség kezdeményezőjét és követőit a vele levő ítélőszékkal együtt elutasította. 6. És aki Isten képére lett, elszakadva a hatalmasabb Lelkétől, halandó lett; a törvényszegés és tudatlanság következtében az elsőszülöttet démonnak nyilvánították és azokat is, akik őt utánozták, és kísértetei is a démonok seregéhez szegődtek, s akarat-szabadságuk következtében kiszolgáltattak saját undokságaiknak.

8.

1. Az emberek maguk voltak elpártolásuk okai. A csillagok állását mutató táblát hordanak magukon felirattal, olyat, amilyen a kockajátékosoké, s igen igazságtalan királyságukban meghonosították a „sorsot”. 2. Bírák és ítélték egyaránt a sors alá tartoznak, a gyilkosok és áldozataik is, a bővelkedők és nélkülözők ugyanazon sors szüleményei, az egész természet olyan, mint valami színházban nekik megrendezett látványosság, ahogyan Homérosz mondja:

„És ki nem oldódó nevetésre fakadtak a boldog istenek”¹⁹. Hát hogyan tartaná halandóknak őket az, aki a párviadalozókat látja, ahogyan egymással vetélkednek, az egyik házasodik, a másik fiúkat ront meg, nevetve házasságot tör, haragra lobban, menekül, megsebesül? 4. Amivel magukat az emberekhez hasonló színben tüntetik fel, azáltal hallgatóikat is hasonló cselekedetek elkövetésére csábítják. Nemde maguk a démonok is – vezérükkel Zeusszal – a sors alattvalóiként buktak ugyanezekbe a szenvedélyekbe, ahogyan az uralmuk alá tartozó emberek is? 5. És különben miként kellene tisztelni őket, akik oly sok egymásnak ellentmondó rendelkezést hoztak? 6. Rea, akit a frigiai hegyi lakók Kübelének neveznek, a szeméremtagok levágását rendelte el szerelme, Attisz miatt; 7. Aphrodité a szerelmes ölekezésekben leli örömét, Artémisz pedig varázsol. Miután Poszeidón szerelmesének, Gorgónak fejét levágták, akitől származik a ló Pegazosz és Khrüszaor²⁰, a vércseppeken Athéné és Aszklépiosz osztozkodtak, az egyik orvoslásra használta fel azt, a másik azonban ugyanazon váltságdíj következtében gyilkos lett. 8. Ezt – úgy vélem – az athéniek sem hányják szememre, nem akarom rossz hírbe hozni Athénét, de ők maguk tulajdonították Geának azt a fiút, amelyiket Hephaisztoszal nemzett, nehogy azt gondolja bárki is, hogy mint Atlantét Meleagrosz, úgy fosztotta meg Hephaisztosz

Athénét szüzességétől. A mindkét lábára sánta, mint illik, aki pereceket és hajlított karkötőket készített, a női ékszerekkel megcsalta mind az anyátlan gyermeket, mind az árvát²¹. 9. Poszeidoniosz hajózik, Árész a csatáknak örvend, Apollón lanton játszik, Dionüszosz a thébaiak fölött zsarnokoskodik, Kronosz zsarnokölő. Zeusz együtt hál leányával, aki teherbe esik tőle. 10. Tanúm erre most Eleuszisz és a misztikus kígyó, s Orpheusz, aki azt mondja: „Zárjátok be az ajtókat a kívülállók előtt”. Aidóneosz elrabolja Kórét, s tettei misztériumokká válnak, Déméter síratja leányát, és ezzel sokakat becsapnak az athéniek. 11. Létó fia templomának kerületében van egy köldöknek nevezett hely, és a köldök Dionüszosz sírja. 12. Most téged magasztallak Daphné! Aki legyőzted a mértéktelen Apollónt, rácáfoltál jósművészetére, mert dolgaid előre nem tudta és nem is használt neki tudománya. 13. Mondja meg nekem most a száznylú, hogyan tette bolonddá Zephürosz Hüakinthoszt. Zephürosz legyőzte őt, és a tragédiaköltő²² mondja: „hűs hajnal az istenek igen tiszteletreméltó kocsija”, s egy hűs hajnalon vereséget szenvedve elvesztette szerelmét.

9.

1. Ilyenek ezek a sorsok fölött döntő démonok. Számukra az alap az állatvilág volt. A földi csúszómászók és a vizek halai, a hegyek négy lábú, a mennyei életből kitaszítottak ezekkel közös életformát követtek, s égi tiszteletre méltatták ezeket, hogy azt gondolhassák, maguk is az égben társalognak, s a csillagok állásával helyénvalónak mutassák a földi, állati életmódot. 2. Így a haragos és a türelmes, a szolga és a szabad, a koldus és a gazdag ezeknek a törvényeknek köszönheti létét. 3. A zodiakus körének képe az istenek műve, és az egyik fölötté győzedelmeskedő fény – mint mondják, – uralkodik a többi fölött, és amelyik most győztes, az azután is uralkodni szokott, úgy

játszadognak a hét bolygóval, mint ahogy kockajátékot játszanak. 4. Mi azonban felette állunk a sorsnak és a bolygó démonoknak, ezek helyett az egy tévedhetetlen Urat ismerjük, és elvetjük azok törvényhozóit, akik a sors uralma alatt élnek. 5. Esküdj meg nekem: Triptolemosz elvetette a gabonát, és a gyász után Déméter valóban jótékonykodott az athéniakkal? Lánya elvesztése előtt ugyan miért nem volt az emberi nem jótevője? 6. Az égen látszik Erigoné kutyája és a skorpió, Artemisz segítőtársa, és a kentaur Kheirón, vagy a félbevágott Argó és Kallisztoz medvéje? S hogyan volt azelőtt, mielőtt az említett rendek nem voltak, talán dísztelen volt az ég? 7. Ki ne tartaná nevetségesnek, hogy csillaggá tették a „deltát”, némelyek szerint Szicília alakja miatt, mások szerint azért, mert Dis (Zeusz) nevének kezdőbetűje? Ugyan miért ne tisztelhetnék az égen Szardíniát és Ciprust? Miért ne tisztelhetnék Zeusz testvéreit, akik felosztották maguk között a birodalmakat, és azokat a betük formája segítségével megszilárdították? 8. Hogy lehet azt állítani, hogy a sors intézője a megkötözött és királyságtól megfosztott Kronosz? Hogyan lehetnek királyságok, amikor már nincs, aki uralkodjon? 9. Vessétek el tehát az üres beszédet, s ne hágjátok át a törvényt azzal, hogy ok nélkül gyűlöltek minket.

10.

1. Ahogyan a mítoszok átváltozást ígérnek az embereknek, ugyanúgy alakulnak át nálatok az istenek is. 4. Rea fává változik, Zeusz meg kígyóvá Perszephóné miatt, fekete nyárrá Phaeton nővérei, Létó otromba állattá, ma is miatta nevezik Déloszt Ortügianak. Mondd meg nekem, változik-e hattyúvá isten, és felvesz-e sas alakot, s Ganümedész pohárnokoskodása miatt paiderasztiával dicsekszik? 3. Miért tiszteljem ajándékra leső isteneiteket, akik megharagudnak, ha semmit se kapnak? Legyen ez a

sorsuk! Nem vagyok hajlandó imádni a bolygókat!

4. Mi Bereniké hajfonata? Hol voltak csillagai, mielőtt meghalt volna? Hogyan kap helyet a Holdon holtában a szépséges ifjú Antinousz? Ki kényszerítette őt oda, ha ugyan – ahogyan a császárokról valaki fizetett eskü alatt állította, hogy istenként a mennybe menni látta –, nem ugyanúgy hitték el az ő istenné nyilvánítását is, és azt, hogy méltó a tiszteletre, megérdemli az adományokat?²³

5. Miért rövidítitek meg isteneiteket? Miért gyalázzátok meg teremtését? Feláldozod a birkát és imádod is? A bika az égen van, te meg levágod képmását? Az Engonaszi csillagképben a férfi legyőzi a bestiát, ez Herkules, a sast azonban, mely az embereket nevelő Prométheuszt szétmarcangolta, tisztelik?

6. Szép a hattyú, mert parázna, szépek az iker Dioszkuroszok, Leukipposz leányainak elrablói. Méginkább Heléna, aki elhagyta a szőke Menelaoszt, és a mitrás, dúsgazdag Páris után szaladt.

7. Igazságos és okos az, aki a kéjnőt az elisziumi mezőkön telepítette le. De még Tündarisz leánya sem lett halhatatlan, és Euripidész igen találóan ábrázolta, hogyan gyilkolta meg Oresztész az említett nőt.

11.

1. Hogyan fogadhatnám el, hogy van sorsszerű születés, amikor látom, ilyen intézői vannak?²⁴

2. Nem akarok király lenni, a meggazdagodás sem áll szándékomban, elutasítom a hadviselés művészetét, gyűlölöm a parázna-ságot, nem törekszem arra sem, hogy hajózzam a harácsolás miatt, nem versenyzek koszorúkért, távol áll tőlem a hiú dicsőség vágya, a halált megvetem, felette állok mindenféle betegségnek, nem emésztí lelkemet semmiféle bánat.

3. Ha szolga lennék, elviselném a szolgaságot, de szabad vagyok, nemességemmel nem dicsekszem. Azt látom, hogy a Nap mindenkinek ugyanaz, mindenki ugyanazt a halált halja, akár az élvezet, akár a nélkülözés miatt.

4. A gazdag

vet, a szegény meg ugyanabból a vetésből kap. Meghalnak a leggazdagabbak is, és a koldus élete is véges. A gazdagoknak több mindenre van szükségük, és a tekintély biztosítására kell nekik a rang, a szegény és mértéktartó könnyebben megelégszik azzal, amit elérhet. 5. Mi közöm nekem a sorstól függő kapzsiság miatt álmatlanul töltött éjszakákhoz? Mi közöm hozzád, aki sorsod következtében annyiszor vágyakozol, s ezerszer meghalsz? Halj meg a világnak, vedd el az esztelenséget! Élj Istennek, akinek megértése által utasítsd el a régi születést! Nem arra születünk, hogy meghaljunk, hanem mi magunk vagyunk halálunk okai! 6. Szabadságunk lett a vesztünk! Mi, szabadok, szolgák lettünk, a bűn miatt kerültünk a rabszolgapiacra. Isten semmit sem alkotott silánynak, mi követtünk el gonoszságot. Ha pedig képesek voltunk megcselekedni, akkor képesek vagyunk ismét elutasítani is.

12.

1. Mi két szellemet tudunk megkülönböztetni, ezek egyikét léleknek nevezzük, a másik azonban, mely a léleknél nagyobb, az Isten képe és hasonlósága²⁵. Az első emberekben mindkettő megvolt²⁶, hogy így anyagiak legyenek és ugyanakkor felette álljanak az anyagnak. Így van ez. 2. Látnivaló, hogy a világ egész felépítése és állaga az anyagból lett, az anyagot magát azonban Isten előre kibocsátotta, hogy azt gondolhassuk, elkülönítése előtt meghatározatlan és formátlan volt²⁷, a benne levő különbségektől lett szép és rendezett. 3. Anyagból van az ég is, s benne a csillagok; a föld is, és minden rajta szaporodó élőlény állaga hasonló, mert mindennek közös az eredete. 4. Az így létrejött dolgokban vannak bizonyos, az anyagból adódó különbségek, amennyiben az egyik valamelyest szebb, a másik csak szép, de csak valami nagyobbhoz viszonyítva kisebb. 5. Ahogyan a test keletkezése egy rendbe tartozik, megvan továbbá létének az oka, és mivel

ezek így vannak, a benne található tisztségek is különbözőek, az egyik szem, a másik fül, a haj-dísz, a belek elhelyezkedése, az izmok, a csontok és inak összefűződése, mind különbözik egymástól, rendeltetésük szerint azonban harmonikusan illeszkednek egymáshoz. Hasonlóképpen a kozmosz is Teremtője hatalmától függően, elemeit tekintve hol tündöklőbb, hol meg kisebb a fénye, aszerint, milyenben részesítette az anyagi szellem. 6. A sugalmazott magyarázatot hiún megvető ezeket részletesen megfontolhatja, az Írások időrendben végzik el mindezek kifejtését, s egészen Isten barátaivá teszik azokat, akik ezekre hallgatnak. 7. Bizony a démonok – amelyeket ti így hívtok – állaga is ugyanígy anyagi, szellemük az anyag szelleme, ettől váltak kicsapongókká, falánkokká. Közülük egyesek a tisztaság felé fordultak, mások azonban az anyag mellett döntöttek, ezzel az alacsonyabb rendűt és az anyaghoz hasonlót választották életmódjuknak. 8. Ezeket tisztelik ti, görög férfiak, amik az anyagból lettek, és a helyes rendtől igen messze állnak. 9. Az előbb említett démonok saját ostobaságuknál fogva fordultak a hiú dicsőség felé, és miután elpártoltak, az istenség káromlóivá merészeltek válni! A mindenség Teremtője addig hagyja őket gőgösködni, amíg a világnak vége nem lesz és az fel nem oldódik, és eljön a Bíró, és minden ember, aki a démonok lázadása révén remélt a teljes istenismeret birtokába jutni, megkapja a tökéletesebb tanúságtételt az ítélet napján a szenvedések árán. Bizony van szellem a csillagokban, van szellem az angyalokban, a növényekben és a vízben, szellem van az emberekben, szellem van az állatokban, egy és ugyanaz a szellem azonban, mely önmagán belül bizonyos fokozatot mutat. 11. Amikor mi ezt állítjuk, nem a nyelv, nem a képek, nem is a sztoikus szakszerűséggel kifejtett gondolatok nyomán mondjuk, hanem azért, mert bizonyos sugalmazottabb kijelentésekre támaszkodunk, amelyeket gyorsan megismerhetnek azok, akik akarják. 12. Ha nem nézi-

tek le a szkíta Anakharsziszt, most se méltatlankodjatok, amikor felszólítunk benneteket: A barbárok törvényeinek követését tanuljátok meg! Éljetek tanaikkal, akár úgy, mint babilóniai jóslással, vagy hallgassátok úgy beszédüket, mint a jövőmondó tölgyet! 13. Az előbb említett jóslatok ugyanis a megtévesztő démonok ellenséges kitalálásai, a mi tudományunk viszont meghaladja a földi értelmet.

13.

1. A lélek önmagában – ó görögök! – nem halhatatlan, hanem halandó, de lehetséges az is, hogy ne haljon meg²⁸. Bizony meghal, megszűnik a testtel együtt, ha nem ismeri az igazságot, de később a világ végén feltámad a testtel együtt, a halhatatlanságban kapja meg a halált büntetésekként; nem hal meg viszont – bár egy időre megszűnik –, ha elnyerte Isten ismeretét. 2. A lélek önmagában sötétség²⁹, nincs benne semmi, ami fényeskedne, és ezt jelenti a mondat: „A sötétség a világosságot fel nem fogta” (Jn 1,5). 3. Hiszen nem a lélek üdvözítette a szellemet³⁰, hanem a szellem üdvözítette a lelket; és a fény fogta fel a sötétséget, melyben az Ige az Isten fénye, a sötétség pedig a tadatlan lélek. 4. Ez az oka annak, hogyha önmagában él, az anyaghoz vonzódik, lefelé húz, meghal a testtel, együtt, nem gyámoltalan azonban, ha az isteni Szellemmel párosul³¹, azokba a régiókba emelkedik, ahová a Szellem vezeti, mert a Szellem lakhelye fenn van, a lélek eredete pedig lent van³². 5. A Szellem ugyanis kezdettől fogva azért lett, hogy a lélek lakótársa legyen³³. A Szellem elhagyta a lelket, mivel ez nem akarta követni őt. A lélek meg, mint a Szellem ereje visszfényének birtokosa, és mint aki az elválás miatt a tökéletességet átlátni nem tudta, kereste az Istent, tévedése következtében azonban sok istent formált magának, és az ellentétes sugallatokat adó démonokat követte. 6. Isten Szelleme ugyanis nincs meg mindenkiben, egyesekben azonban – akik az igazságosság

szerint élnek – megvan, összekapcsolódott a lélekkel, s bizonyos jövendőlések által ezt a titkot a többi léleknek is meghirdette³⁴. Akik hittek a bölcsességnek, magukhoz vonzották a velük rokon Szellemet, akik azonban elutasították a fáradozó Isten szolgáját (diakonosz)³⁵, inkább Isten ellenségeinek, mint tisztelőinek mutatkoztak.

14.

1. Ilyenek vagytok ti, görögök, a beszédben csiszoltak, gondolkodásmódotok azonban természetellenes, az egyeduralom helyett inkább a többfejűségnek adjátok az előnyt, mert azt hiszitek, a hatalmas démonokat követitek. 2. Ahogyan a rabló embertelen, mert arra vetemedett, hogy erőszakkal a hozzá hasonlók fölébe kerekedjék, a sokféle bajt okozó démonok is így vezetik félre a tudatlanság és képzelődés miatt elmagányosodott lelkeket. 3. Nem halnak meg könnyen, mert nincs testük, de élve követik el a halál cselekedeteit mindannyiszor, és meghalnak valahányszor csak bűnre tanítják követőiket, és ez az, ami előnyük az emberekkel szemben. 4. Mivel nem kell nekik az emberekhez hasonló módon meghalniok, ezért még keservesen bűnhődni fognak a jövőben, mivel nem az örök életben részesednek, hanem a halhatatlan halált nyerik el. 5. Ahogyan mi – akiknél a halál jelenleg könnyen bekövetkezik – azután vagy a halhatatlanságot nyerjük el az örömmel, vagy a szomorúságot a halhatatlansággal, így a démonok is, akik visszaélnek a jelen étellel, azt a megtévesztésre használják fel, és életük folytán halnak meg, majd halhatatlanságuk is hasonló lesz időbeli életükhöz, mivel alkatuk hasonló az emberekéhez, akik időbeli létük során akarattal hajtják végre azt, amit a törvények előírnak. 6. Követőiknél (az emberekénél) azonban kevesebb fajta bűn virágzik, mert nem élnek olyan hosszú ideig, az említett démonok körében viszont sokkal több bűn fordul elő, mert élettartamuknak nincs határa.

1. A továbbiakban nekünk úgy kell élnünk, hogy megtaláljuk azt, amit elvesztettünk, a lelket a Szentlélekhez kapcsoljuk és az Istennel való összekapcsolódás kösse le figyelmünket. 2. Az emberi lélek azonban nem egy, hanem több részből áll. Összetett, ahogyan ez megnyilvánul a testen. Soha nem jelenik meg a test nélkül, viszont a test nem támad fel a lélek nélkül. 3. Az ember ugyanis nem eszes állat³⁶, mely képes a gondolkodásra és a tudomány művelésére, amint azt bizonyos varjúhangok kárognak; szerintük még az is bebizonyosodik, hogy az állatok is képesek a gondolkodásra és a tudomány művelésére; 4. ezzel szemben, csak az ember Isten képe és hasonlatossága (Ter 1, 26), s nem is az állatokhoz hasonlóan cselekvőt nevezem embernek, hanem azt, aki az emberségen túl magához Istenhez törekszik. 5. Ezekkel a kérdésekkel Az állatokról c. munkámban behatóbban foglalkoztam, jelenleg az érdekel minket, milyen jellegű is az Isten képe és hasonlatossága. 6. Ami összehasonlíthatatlan, az nem más, mint maga a lét, ami viszont összehasonlítható, az a tőle alig eltérő. A tökéletes Isten tehát testetlen, az ember meg test, a test köteléke a lélek³⁷, a test pedig a lélek korlátja. 7. Az ilyen fajta állag a templomhoz hasonlítható, benne akar lakni az Isten követe, a Lélek által, de ha nem ilyen lakóhely, akkor megelőzi ugyan az ember az állatokat, de kizárólag csak tagolt beszéde miatt, különben ugyanúgy él, mint azok, s nem Isten hasonlósága. 8. Egy démonnak sincsen teste, állaguk szellemi, mint a tűzé és a levegőé. 9. A démonok testét csak azok látják világosan, akiket áthat Isten Lelke, a többiek azonban semmiképpen se, s itt a csak pszichikusokról³⁸ beszélek. Az alacsonyabb rendű ugyanis képtelen felfogni a magasabb rendűt. 10. Ezért is van úgy, hogy a démoni természet nem képes a megtérésre. Az anyagiak és a gonoszságnak a kisugárzásai. 11. Az anyag pedig a lélek korlátozására törekszik, és a

szabadság alapján ezek a halál törvényét hagyják az emberekre; az emberek azonban a halhatatlanság elvesztése után a hit általi halállal győzik le a halált, s a megtérés által ajándékba kapják a meghívást az ige értelmében, mely így szól: „mert kevésbé aláztad őt az angyalok alá” (Zsolt 8,5). 12. Minden legyőzöttnek lehetséges tehát ismét a győzelem a halál alkotmányának elutasítása. Hogy ez mi, azt könnyen beláthatják azok az emberek, akik a halhatatlanságra törekednek.

16.

1. Az embereken uralkodó démonok nem azonosak az emberi lelkekkel. Hogyan lehetnének tevékenyek a halál után is, hacsak nem él a gondolkodásra képtelenné és erőtlenné vált ember, holtá válva pedig a továbbiakban elhíhető, hogy még nagyobb cselekvőképesség részese lesz? 2. Nem így van azonban, amint ezt már más helyeken is kimutattuk, és nehezen elképzelhető, hogy a testrészek által korlátozott halhatatlan okosabb lesz a testtől való elválása után. 3. A démonok ugyan saját gonoszságukkal hozzák önkívületbe az embereket³⁹, tarka és álnok színjátékokkal elferdítik gondolat- és szándékvilágukat, mely elnehezül, hogy így lehetetlenné tegyék a mennyekbe való felemelkedés útját. 4. A földi dolgok sincsenek rejtve előttünk, ugyanakkor jól megértjük az istenséget is, mert eljött hozzánk a lelkeket halhatatlanná tevő ereje⁴⁰. 5. Időnként a pszichikusok⁴¹ is látják a démonokat, mert néha megmutatják magukat az embereknek, hogy valamiknek tartsák őket, vagy hogy ellenségként valamit ártsanak, vagy hogy a hozzájuk hasonlóknak alkalmat adjanak az imádásra, mint hatalmukba kerítő gonosz barátok. 6. Ha megtehetnék, bizonyára szétrombolnák az eget a teremtés többi részével együtt, most azonban ezt semmiképpen sem teszik, mert nem tudják megtenni, de az alantas anyaggal küzdenek a hozzájuk hasonló anyag ellen. Aki

győzni akar fölöttük, az vesse el az anyagot; a mennyei Lélek páncélzatával felfegyverkezve megmenthető lesz minden, amit a Lélek vesz körül. 7. A bennünk levő anyagban most is vannak betegségek és harcok, és ezeket a démonok váltják ki bennünk, miután hatalmukba kerítenek, birtokba vesznek, amikor jönnek, megszáll minket a fáradtság. Az is megtörténik, hogy esztelen gonoszságuk következtében nyomorult testi állapotot idéznek elő. Aki-
ket azonban megérint Isten erejének Igéje, azoktól meg-
félemlítve távoznak, s a beteg meggyógyul.

17.

1. Mi mondanivalónk volna a Démokritosz-féle vonzásokról és taszításokról, hacsak nem az, hogy az Abderából származott férfi abderai módon is beszélt? Ennek a városnak a névadóját – mint mondják –, aki Héraklész barátja volt, Diomedész lovai szétépték, úgy Démokritoszt is, aki azzal dicsekedett, hogy a mágus Osztanész⁴² tanítványa, örök tűz emésztí meg a világ lángbaborulásának napján. 2. És nektek is, kik nevetni nem szüntök, ugyanabban a büntetésben lesz részetek, mint a varázslóknak. Görögök, úgy hallgassatok most azért engem, mint aki a mennyből kiált hozzátok, s ne gúnyolódjatok, és saját oktalanságotokat ne kenjétek az igazság hírnökére! 3. Egyik betegségnek nem egy másik betegség vet véget, a bőrön függő amulett sem gyógyít meg egyetlen őrjöngőt sem. A démonok támadnak, és aki beteg, aki azt mondja, hogy szerelmes, aki gyűlöl, aki bosszút akar állni, ezek segítségéhez folyamodik. Mesterkedésüket a következőképpen űzik. 4. Ahogyan a betűk és sorok maguktól képtelenek kifejezni egy mondatot, a gondolatok jeleit az emberek alkotják meg maguknak, s összerakásuk módjából, a meghatározott sorrendből veszik ki a jelentést, a különféle gyökér-, ín és csontrecepteknek önmagukban ugyanígy nincs semmiféle hatékonyságuk, hanem a démoni gonoszság kifeje-

zódései, a démonok szabják meg ezeknek a hatását külön-külön. 5. Amikor látják, hogy az emberek elfogadják az általuk nyújtott segítséget, akkor megszállják és szolgálókká teszik őket. 6. Hogy lehetne jónak tartani azt, hogy a házasságtörők szolgálatára állnak? Hogy volna kíváncsi, hogy bizonyos embereket a gyűlölködésben támogatnak? Hogy lenne helyes, hogy az említett segítséget az anyagnak és nem Istennek tulajdonítják? 7. Mesterkedéseik eltérítik az embereket Isten tiszteletétől, füvekkel, gyökerekkel nyeri meg őket maguknak. 8. Isten azonban – ha őket annak teljesítésére rendelte volna, amiket az emberek kíváncsiak tőlük – gonosz cselekedetek teremtetője volna, de mivel mindaz, amit alkotott, az jó, a démoni elvetemültség használta fel gonosz tettek elkövetésére a világban található dolgokat, a rossz fajai is hozzájuk, és nem a tökéletes Istenhez tartoznak. 9. Hogyan volna lehetséges, hogy amíg élek, egyáltalán nem vagyok gonosz, amikor meg meghalok, a nyugalom állapotában maradványaim nem tesznek semmi, de még csak valami érzékileg észrevehető működést sem végeznek? Miként volna elképzelhető, hogy egy nyomorúságos halált halt ember bosszú céljából valakinek segíteni fog? Ha ez így lenne, akkor már inkább saját ellenségein állna bosszút. Ha másoknak segít, annál inkább szolgáltat igazságot önmagának.

18.

1. A gyógyszerkészítés tudománya és minden, ami ahhoz tartozik, ugyanebből a sarlatánságból ered. Ha valaki hisz benne, hogy az anyaggal gyógyíttatja magát, mennyivel inkább meg fog gyógyulni, ha Isten erejére hagyatkozik. 2. Ahogyan a mérgek anyagi keverékek, ugyanúgy ugyanabból az alapanyagból származnak a gyógyító anyagok is. Ha mi az anyagot kisebb vagy nagyobb mérvű silánysága miatt elvetjük, nem egyszer vállalkoznak mások arra, hogy a jóval kevert rosszat gyógyításra használják fel, mégha jó

célt követnek is, visszaélnek a rosszakkal. 3. Aki rablóval lakmározik egy asztalnál, jóllehet maga nem rabló, a közös étkezés miatt azonban mégis ugyanúgy megtorlásban részesül, ahogyan az is, aki maga ugyan nem gonosz, de valamilyen vélt jó elérése érdekében a gonosszal szövetséget kötött, a gonoszt elítélő Isten őt is meg fogja büntetni a közösség miatt. 4. Aki hisz az anyag hatékonyságában, miért nem akar hinni Istenben? Miért nem járul a sokkal hatalmasabb Úrhoz, aki inkább meggyógyítja őt, mint az, aki a kutyát fűvel, a szarvast vipérával, a sertést folyami rákkal, az oroszlánt majommal gyógyítja? 5. Miért teszed Istenné a világban található dolgokat? Miért hívatod magadat jótevőnek, amikor felebarátodat ápolod? 6. Kövessed az Ige erejét! A démonok nem gyógyítanak, azok csak foglyul ejtik az embereket mesterkedéseikkel! Az oly csodálatra méltó Jusztinosz igen helyesen mondta, hogy a démonok banditák. 7. Ahogyan a banditák szokása, hogy élve fognak el egyeseket, azután bizonyos összegért visszaszolgáltatják hozzátartozóiknak, úgy tesznek ezek az isteneknek véltek is, beköltöznek egyes emberek tagjaiba, majd álomban felszólítják az ilyeneket, hogy mindenki szemeláttára menjenek a nagy nyilvánosság elé, majd amikor megelégtették dicséretüket, elszállnak a betegek közül, véget ér az általuk okozott betegség, az embereket visszahelyezik eredeti állapotukba.

19.

1. Nincs tudomásotok ezekről a dolgokról, de mi, akik ismerjük ezeket, megtaníthatunk rá benneteket. . .⁴³, titeket, kik a halálmegvetést és az önfegyelem gyakorlását hirdetitek. 2. Bölcselőitek annyira lemaradtak az aszkézisben, hogy némelyek évente hatszáz aranyat kapnak a római császártól, s másra egyáltalán nem is valók, mint hogy hosszú szakállukat lengessék. 3. Crescens⁴⁴ befészkelte magát a nagyvárosba, fiúk iránti szerelmével mindenkit

felülmúlt, pénzsóvársásával is az élen járt. 4. Tanácsolta a halálmegvetést, de maga félt leginkább a haláltól. Arra törekedett, hogy bennünket, Jusztinoszt és engem is, akik az igazságot hirdettük, galádul a halálba juttasson, mivel lelepleztük a filozófusok falánkságát és csalárdságát. Kiknek is lenne a kötelességük a filozófus követése, ha kizárólag nem nektek? 5. Ezért, ha azt állítjátok, hogy a haláltól félni nem kell, osztjátok a mi tanainkat, de ne emberi dicsőséghajhászásból haljátok meg, mint Anaxarkhosz, hanem Isten ismeretéért vessétek meg a halált. 6. Szép alkotás a világ, a benne zajló élet azonban silány, olyan, mint a piac, amelyen Istent nem ismerő mutatványosoknak tapsolnak az emberek. Mert mi a jóslás művészete? 7. Miért hagyjátok félrevezetni magatokat? Földi vágyaid kielégítésére szolgál. Harcolni akarsz, Apollón azt tanácsolja, hogy ölj. Leányt akarsz rabolni, s szándékod megvalósításáért küzd a démon. Te magad vagy bajod oka, s Agamemnonhoz hasonlóan⁴⁵ kívánod, hogy veled legyenek az istenek, mint tíz tanácsadó. 8. Egy nő vizet iszik, önkívületbe esik, a tömjénfüsttől réveteggé válik, s te azt állítod, hogy jövendöl. A jövő ismerője volt Apollón és a jósök mestere, de Daphné esete rácsáfolt. 9. Mondd meg nekem, jövendöl-e a tölgyfa, előre hirdetik-e a madarak a jövendőt, te meg akkor alacsonyabb rendű vagy az állatoknál és a növényeknél? Jó lenne, ha jövendőmondó fává változnál, a levegőég madaraitól pedig szárnyakat kapnál. 10. Aki azt akarja, hogy kapzsi légy, az meggazdagodást jövendöl neked; aki viszályokat és lázadásokat szít, az győzelmet jósol a harcban. 11. Ha fölötte állnál a szenvedélyeknek, megvetnél mindent, ami a világban van. Ne szörnyülködjete az, hogy mi ilyenek vagyunk, hanem mondjátok ellent a démonoknak, s az egyetlen Istent kövessétek. „Minden általa lett és nélküle semmi se lett” (Jn 1, 3). 12. Ha a természetben van valami ártalmas méreg, azt a mi

bűnünk hozta létre. Ki tudom mutatni ennek összefüggéseit. Hallgassatok meg, és aki hisz, az meg fogja érteni.

20.

1. Hogy orvosságaitokkal alkalmakként gyógyítottok is (azt udvariasságból megengedem neked), de a tanúságtételt add Istennek. A gyöngeség miatt hiányzik nekünk az anyag, még lehúz bennünket a világ. 2. A lélek szárnya a tökéletes szellem, mely a bűn miatt lehullott, madárfiókaként röpködött és földön járó lett, miután a mennyei közösségből kiköltözött, elepedt az alantasabb dolgok utáni vágyakozásban. 3. A démonok áttelepültek, az összülők kirekesztettek! Amazokat a mennyből vetették le, ezeket a földről, de az nem ugyanilyen volt, mert az akkori állapota jobb volt, s most már vágyakoznunk kell az ősi után, el kell vetni mindazt, ami akadállyá vált. 4. Ember, nem határtalan az ég, hanem véges és határai vannak! A felette levő világok jobbak, nincsenek évszakváltozások, amelyek annyi megbetegedést okoznak, mert ott mindenütt szelíd éghajlat uralkodik, megszakítás nélkül nappal és világos van, ami az itteni emberek számára megközelíthetetlen. 5. A geográfia tudományának művelői leírják a különböző országokat, amennyire az embernek lehetséges, az azokon túllevőről azonban nem tudnak mondani semmit, mert azok szemlélése nem lehetséges, megakadtak az apályokról és dagályokról szóló locsogásoknál, tárgyaltak a tengerekről, melyek közül az egyik zöldes színű, a másik sáros, zavaros, magyarázgatták a föld forró és hideg pólusait. 6. Mi a prófétáktól tudtuk meg, amit nem ismerünk, ők meg voltak győződve róla, hogy a lélek – a mennyei Szellemmel, mely halandóságának öltözete – a halhatatlanság birtokába jut, és megmondták előre azt, amit a többi lélek nem tudott. 7. Minden mezítelen birtoka lehet majd ez a dísz, s lehetséges lesz, hogy visszajusson eredeti rokonához.

21.

1. Nem vagyunk bolondok, görög férfiak, nem is locsogunk balgaságokat, azt hirdetjük, hogy Isten emberi alakban megjelent. 2. Ti ócsároltok ugyan minket, de csak hasonlítókat össze mítoszaitokat a mi elbeszéléseinkkel. Mint beszéltek, Deiphobosszá vált Athéné Hektor miatt⁴⁶, és a bozontos Phoibosz Admetosz miatt legeltette a hátrafordított patájú barmokat, s öregasszony alakjában jött Szemeléhez Zeusz felesége. 3. Amikor ilyeneket énekeltek, hogy nem nevetitek el magatokat? Meghalt Aszklépiosz, meghalt az, aki Theszpesziában egyetlen éjszaka ötven lányt fosztott meg szüzességétől, a tűznek adta magát. Prométheusz a Kaukázusban megláncolva bűnhődött, mert az emberek jótevője volt. Zeusz irigy szerintetek, s homályos álmokat küld akkor, amikor vesztetekre tör⁴⁷. 4. Tehát a saját nevezetes dolgaitokra való tekintettel minket is olyanoknak vesztek, mint akik veletek versenyt mitologizálunk. Nem mi esztelenkedünk azonban, hanem a ti vallásotok oktalanság. 5. Beszéltek az istenek születéséről, s halottaknak is nyilvánítjátok őket. Ma miért nem szül Héra? Talán megöregedett már, vagy nincs, aki ezt megmondja nektek? 6. Higgyetek ma nekem, görög férfiak, ne allegorizáljátok se mítoszaitokat, se isteneiteket! De még ha vállalkoznátok is erre, isteneiteknek vége, nemcsak mi miattuk, hanem miattatok is. Démonjaitok vagy valóban olyanok, mint amilyeneknek mondjátok őket, akkor gyatrák, vagy átvitt értelemben magyarázva nem olyanok, mint amilyeneknek mondjátok azokat. Nem vagyok hajlandó imádni az elemek lényegét, ahogyan embertársaimat sem⁴⁸. 7. Metrodórosz Lampszacosz Homéroszról írt munkájában annyira igyekszik átvitt értelemben magyarázni mindent. Azt állítja, hogy sem Héra, sem Athéné, sem Zeusz nem azok, amiknek hiszik őket azok, akik templomokat és ligeteket szentelnek nekik, hanem természeti valóságok és az elemek rendjét jelentik.

8. Héktort és Akhilleuszt, nyilván Agamemnont és röviden a görögöket és a barbárokat Helénával és Poszeidoniosszal együtt ugyanazon természetből származtatjátok, csak a költők találmányai a különböző személyek, akik valójában nem is léteznek. 9. Mi mindezeket fenntartással mondjuk. A mi Istenről alkotott felfogásunkat káromlás mégcsak összehasonlítani is azokéval, akik a sárban és az anyagban hemperegnek.

22.

1. Milyenek is tanaitok? Ki ne nevetne a nagy nyilvánosság előtt tartott rendezvényeken, melyeket a gonosz démonok tiszteletére rendeztek, kik gyalázatba döntik az embereket. 2. Sokszor láttam egy bizonyos személyt, miután láttam, csodálkoztam rajta, majd csodálkozásom megvetésre vált, mert hogy lehet valaki bensőleg más, kifelé pedig valami olyat színlel, ami nem ő, hol szenvedélyesen kérkedve, hol teljesen zavartan, egyszer villámló szemekkel játssza szerepét, máskor kezét ügyesen forgatva, agyagmaszkjában hol Aphroditeként, hol Apollóként tobzódik, egymagában vád az összes istenek ellen, a babonáság tömör foglalata, meghamisítja a hősi tetteket, eljátssza a gyilkosságokat, emlékezetbe idéz házasságtöréseket, az ilyen a megszállottság kincsháza, a fajtalankodás tanítója, az igazságtalan ítéletek mintája, és az ilyet mindenki megtapsolja. 3. Én azonban megvetem azt, aki mindent meghazudtol, az embert is, istentelenségét is, mesterségét is. 4. Titeket azonban lebilincselnek az ilyenek, leszóljátok azokat, akik nem közösködnek veletek ezekben a cselekedetekben. Még a számat sem akarom kinyitni, ha énekel a kórus, nem akarok azokhoz tartozni, akik természetellenesen illegetik magukat. 5. Mi furcsaságot ki nem találtok és meg nem tesztek? Szégyelletes dolgokat lihegnek és beszélnek, úgy gesztikulálnak, ahogyan nem volna szabad, leányaitok és fiaitok nézik azokat, akik sátor alatt mutat-

ják be, hogy miként kell megcsalni valakit. 6. Szép nektek az, amit a tárgyalóteremben kérdeznek, minden, amit az éj leple alatt gonoszul elkövetnek, s a mocskos szavak kiejtésével megrontják a hallgatóságot. Szépségesek még hazudozó költőitek is, akik képzelt alakjaikkal vezetik félre hallgatóikat.

23.

1. Láttam a sportversenyektől megizmosodott, izmaik súlyát cipelő férfiakat, akikre győzelmi díjak és koszorúk várnak, melyeket az ígérő versenybírák nem nemes tetteikért ígérnek számukra, hanem az erőszak és a sikeres lázadás szeretetéért, hogy az nyerje el a koszorút, amelyiknek nagyobb a hangja. 2. És ezek még mindig kisebb bajt jelentenek. Ki habozna megemlíteni a sokkal nagyobbat? A hitványság néhány embert már annyira elragad, hogy ezek bujaságból kiárusítják magukat, hogy azután lemészárolják őket. A szegény magát adja el, a gazdag meg megvásárolja azokat, akiknek a mészárlást végre kell hajtaniuk. Ezek tanúiként ülnek le, az ökölvívók meg párviadalt folytatnak a semmiért, s nincs aki segítsen. 3. Vagy talán helyes az, hogy ilyen cselekedeteket visztek véghez? Nyilvánosan hirdetni kellene, hogy az az előkelőség, ha nálatok valaki gyilkos csapatot verbuvál, rablóbandát tart fenn, fellépteti az öldöklőket, ti pedig mind, akik a látványosságra összegyülekeztetek, bírái vagytok mind a rendezők, mind a párviadalozók elvetemültségének. 4. Aki netán nem tud részt venni az öldöklésen nézőként, az sajnálkozik, mert nem méltattatott arra, hogy a silány és gyalázatos cselekedetek szemlélője legyen. 5. Áldozatokat is a húsevés miatt mutattok be, s emberekre van szükségetek, akiket megvásároltok, hogy emberhússal zabáltassátok a lelket is, a legistentelenebb vérontással táplálva. A rabló azért öl, hogy megszerezzen valamit, a gazdag csak a gyilkolás kedvéért vásárol gladiátort magának.

24.

1. Mi hasznom nekem Euripidész tragédiájából, mely az őrzöngő és anyagyilkos Alkmaiónt mutatja be, a színész nem egyszer saját alakját mutatja, szörnyen kiabál, karddal hadonászik, ordítva rohangál, s emberhez nem méltó ruhát visel? 2. Kíméljenek meg engem Hégésziasz meséi, az ő nyelvén verselő Menandroszéi is. 3. Miért kellene csodálnom a mítikus furulyázót? Minek kellene legalább annyira érdeklődnöm a thébai Antigenidész iránt, mint Arisztoksenosznak? Meghagyjuk nektek ezeket a haszontalan dolgokat. Ti is vagy hisztek saját tanaitokban, vagy nekünk is megengeditek, hogy a mieinket ugyanúgy köves-sük, mint ti a tieiteket.

25.

1. Mi nagy dolgot vittek végbe a filozófusok? Némelyek egyik vállukat meztelenül hagyták, mások nagy szakállt eresztettek, hosszú hajat növesztettek, olyan karmokkal jártak-keltek, mint a vadállatok, hirdették, hogy senki emberfiára nem szorulnak, jóllehet, mint Próteusznak⁴⁹, szükségük volt a tímárra a tarisznya miatt, a takácsra a ruha miatt, a fafaragóra a bot miatt, a falánság miatt rászorultak a gazdagokra és a szakácsokra. 2. Te, a kutyát buzgón követő ember azonban Istent nem ismered, s áttérsz az állatok utánzására? Miután mindezt a nagy nyilvánosság előtt kikiabáltad, s nagy meggyőző erővel, önmagad bírása leszel, ha nem nyersz semmit, szitkozódol, és a bölcselkedés pénzkeresési eszköz számadra. 3. Te Platón tanait követed, de ellentmond neked, aki úgy okoskodik, mint Epikurosz. Arisztotelészből kiindulva akarod felépíteni az állam életét, de Démokritosz tanítványa leszöl téged. 4. Püthagorasz azt mondta, ő volt Euphorbosz és Phereküdesz tételeinek örököse. Arisztotelész tagadta a lélek halhatatlanságát. 5. Mivel a tanok követői nem értenek egyet, viszálykodnak egymással és azokkal is, akik saját

köreiken belül egyetértének. 6. Az egyik tökéletes testnek mondja Istent, én meg testetlennek; megsemmisíthetetlennek mondja a világot, és azt állítom, hogy mulandó; beszél koronkénti lángbaborulásról, véleményem az: egyszer fog kiégni. Minósz és Radamanthüsz tartják ítélőbíráknak, én azonban magát Istent; azt tartják, csak a lélek lesz halhatatlan, és azt mondom: a lélekkel együtt a test is. 7. Mit ártunk nektek, görögök? Az Isten Igéjét követőket miért gyűlölitek úgy, mintha vér szennyezné a kezünket? Nálunk nem fordul elő emberevés, ti, akik műveltek vagytok, hamis tanúk is lettetek. Pelopsz lett nálatok az istenek lakomája, noha Poszeidón szeretője volt, Kronosz falta fel fiait, Zeusz meg Métiszt nyelte le.

26.

1. Szüntessétek be tehát az idegen tanokkal való büszkélkedést, ne díszlegjetez idegen tollakkal, mint a hollók. Ha az egyes városok megvonnák tőletek saját kifejezéseiket, okoskodásaitok bizony igen ingatagokká válnának. 2. Kutatjátok, hogy mi az Isten, közben meg nem tudjátok, mi van bennetek! Az eget csodáljátok, közben a pocsolýba huppantok. Könyveitek ellentmondásai labirintushoz hasonlítanak, felolvasóik meg a danaidák hordójához. 3. Miért osztjátok fel az időt, azt állítva, hogy egy része a múlt, másik része a jelen, amaz meg a jövő? Hogyan következhet be a jövő, ha még megvan a jelen? A hajózókhoz vagytok hasonlóak, akik az imbolygó hajón tudatlanságból azt gondolják, hogy a hegyek remegnek, így nem ismeritek fel ti sem, hogy ti magatok múltok el, a világidő azonban fennáll, egészen addig, amíg a Teremtő akarja. 4. Miért szidalmaztok, ha előhozakodom tanaimmal, miért akarjátok eltörölni mindazt, ami az enyém? Nem ugyanúgy születtetek talán, mint mi, nem ugyanannak a világrendnek vagytok részesei? Miért állítjátok, hogy csak a tietek a bölcsesség, mikor rátok sem ragyog más nap, nektek

sem tündökölnék más csillagok, születések és halálotok sem különösebb, nem kivételesebb, mint a többi emberé? 5. A grammatikusoktól ered a sarlatánkodás, a bölcsesség megrontása, amikor elszakították azt az igaz bölcsességtől, s a részek neveit bizonyos személyek között kiosztották. Istent nem ismerve egymás ellen küzdenek, egymást semmisítik meg. 6. Ezért mind semmik vagytok, bitoroljátok a beszédet, úgy társalkodtok egymással, mint a vak a sükettel. 7. Minek vesztek kezetekbe építő szerszámokat, mikor nem tudtok építeni? Minek dicsekedtek a szavakkal, amikor tetteitek nincsenek? A szerencse felfuvalkodottá tesz titeket, balszerencse esetén meg esztelenül használjátok szónoki fordulataitokat. A nyilvánosság előtt pompáztok, különben pedig a zugokban rejtegetitek tanaitokat⁵⁰. 8. Miután ilyeneknek ismertelek meg, otthagytalak benneteket, hozzá sem nyúlok dolgaitokhoz, helyette Isten Igéjét követem. 9. Ember, minek kezdesz háborúba a betűk körül? Azok kiejtését minek állítod szembe egymással, mint az ökölvívókat, azért-e, mert az athéniek sutognak, holott sokkal természetesebben kellene beszélned? Ha az attikai kiejtést követed, bár nem vagy athéni, mondd meg nekem, miért nem a dór dialektust választod? Miért tűnik neked az egyik barbárnak a társalgáshoz, a másik pedig kellemesnek?

27.

1. Ha Te műveltséged következtében azokhoz tartod magad, miért gondolod, hogy harcolnod kell ellenem, aki a nekem tetsző tanokat választottam? Már hogyan volna képtelenség, hogy a rablót, noha neve miatt is gyanúba került, megkímélik a büntetéstől addig, amíg az igazságot a legapróbb részletekig meg nem tudják, minket pedig rágalmazó feltevések alapján vizsgálat nélkül gyűlölnék? 2. Diogenész istentelen volt, kinevelte az athéniek által tiszteletben tartott misztériumokat⁵¹, az ő frígiai értekezé-

seit azonban olvassátok, minket meg gyűlöltök. 3. Keze-
tekben tartjátok León kommentárját⁵², a mi érveink vi-
szont felháborítanak titeket! Ismeritek Apion nézeteit az
egyiptomiak isteneiről⁵³, hiszen olvashatjátok, de rólunk
hirdetitek mégis, hogy mi vagyunk a legistentelenebbek.
4. Ti mutogatjátok az olümpiai Zeusz sírját, s ugyancsak
közületek mondta hazugoknak a krétaiakat valaki⁵⁴.
5. Az istenek serege is elég nehéz eset! Bár az istenek meg-
vetésében Epikurosz a fáklyavivő, az alapelemeket sem
tisztellem jobban, mint Istent. A világmindenségről vallott
felfogásomat nem titkolom el. 6. Miért tanácsolod nekem,
hogy tagadjam meg életmódomat? Miért tanítod a halál
megvetését, amikor azt tanácsolod, hogy csellel kikerül-
hető? Én nem vagyok nyúlszívű, a ti nagyszájúskodástok
meg Therszitész mértéktelen ordítózásához hasonló⁵⁵.
7. Hogyan higgyek akkor annak, aki azt mondja, hogy a
Nap izzó tömeg, a Hold pedig földből van? Az ilyen
tanok vitatottak, s nem jelentenek biztos igazságot.
8. Hogyne volna balgaság hitelt adni Herodórosz Hérak-
lész történetéről írt könyvének, melyben hirdeti, hogy a
Héraklész által megölt oroszlán egy felsőbb földről jött le?
9. Mi haszna van az attikai kiejtésnek, a filozófusok követ-
keztetэшalmazainak, a valószínű következtetéseknek, a
föld megmérésének, a csillagok állásának, a Hold pályájá-
nak? Az ilyenek kutatására időt szentelni olyannak a dolga,
aki saját nézeteit valóságnak tekinti.

28.

1. Ez az oka annak, hogy törvényeiteket is elítélem.
Mert egynek és ugyanolyannak kell lenni mindenki élet-
módjának. Most azonban ahányféle állam van, annyfélék
a hozott törvények is, közülük némelyek gyalázatosak,
másokat meg tisztességeseknek tartanak. 2. A görögök
szerint tilos bárkinek saját anyjával hálni, a perzsa mágu-
sok viszont ezt tartják a legnagyobb szerűbbnek. A barbárok

büntetik a gyermekek megrontóit, a rómaiaknál viszont előjogai vannak, úgy ápolják a fiúcsordát, ahogyan a méneseket szokás összetereelni.

29.

1. Miután mindezeket láttam, beavattak a misztériumokba, a mindenütt elterjedt, elnőiesedett férfiak és hímnősök által ápolt szertartásokat megvizsgáltam, a rómaiaknál úgy találtam, hogy Zeusz Latiarisznak öröme telik az emberáldozatokban, s élvezi a megölt emberek véré, a nagy várostól⁵⁶ nem messze Artémisz hasonló cselekményekre tart igényt, itt az egyik, amott a másik démon leli örömét a szégyenletesen elfajzott szertartásokban, s magamban azt kutattam, mi módon találhatom meg az igazságot. 2. Miközben azon elmélkedtem, mi a jó, barbár írások kerültek kezembe véletlenül, melyeknek tanai a görögöknél ősbbeek voltak, s tévedéseiknél istenibbeek voltak! 3. És történt, hogy ezeknek az írásoknak egyszerű kifejezésmódja, keresetlen beszéde, a világ teremtésének jól érthető bemutatása, a jövő ismerete, a parancsok kiválósága, a világ fölötti hatalom egy Úrra való visszavezetése, mindezek meggyőztek engem. 4. Miután lelkem tanítást kapott Istentől, megértettem, hogy a görög tanok a kárhozatba visznek, emezek viszont megszüntetik a világban való szolgaságot, megszabadítanak a sok úrtól és sokféle zsarnoktól, nem azt adják nekünk, amit nem kaphattunk volna meg, hanem abban részesítenek, aminek elnyerését a tévedés akadályozta meg.

30.

1. Miután ezeket megértettem, le akarom vetni amazokat, mint a gyermek az illetlen szokásokat⁵⁷. 2. Tudjuk ugyanis, hogy a rossz keletkezése apró magocskához hasonlít, mely a legcsekélyebb kínálkozó alkalommal gyökeret ereszt, de elfonnyad megint, amikor Isten szavának en-

gedelmeskedünk és nem szórjuk szét önmagunkat. 3. Bizonyos elrejtett kincs által (vö. Mt 13, 44) jutott birtokunkba Isten Igéje, a kincs kiásásakor bizony porosak leszünk, de így biztosítjuk a lehetőséget, hogy az Ige nálunk legyen. Aki az Ige egész vagyonát megszerezte, annak a nagy tiszteletben álló dúsgazdagnak a birtoka van a kezében. 4. Ennyit kellett mondanunk dolgainkról. Nektek pedig, görögök, mi más marad hátra, minthogy ne becs-méreljétek azt, ami felsőbbrendű, s az se adjon nektek alkalmat vihogásra, hogy barbároknak nevezitek! 5. Ha akarjátok, megtudhatjátok, mert most még nem érti meg minden ember egymást. Akik meg akarják vizsgálni a mi tanainkat, azoknak szívesen adok jól érthető és teljes felvilágosítást azokról.

31.

1. Úgy gondolom, illendő most már azt kimutatnom, hogy a mi bölcséletünk ősi a görögök tanrendszerénél. 2. Kiindulási pontunk legyen Mózes és Homérosz, mindkettő igen régi; Homérosz korábbi mint a költők és történetírók, Mózes pedig mindennemű barbár bölcsesség szerzője; most hasonlítsuk össze őket, és azt kapjuk eredményként, hogy a mi tanításunk nemcsak a görög műveltség-nél, de még az írás feltalálásánál is sokkal korábbi. 3. Nem is azok lesznek tanúim, akik a mi házunk táján megtalálhatók, hanem inkább a görögök segítségére támaszkodom. Amaz érthetetlen lenne, hisz nem fogadjátok el, emez ellenben csodálatos bizonyíték lesz, amikor saját fegyverzeteteket felhasználva, töletek veszek olyan ellenérvet, ami titeket is meg fog lepni. 4. Akik⁵⁸ Homérosz költészetének eredetét és virágzásának idejét odaadóan kutatták, már igen korán, azok a következők: regioni Theagenész Kambüszész korában, thaszoni Szteszimbrotosz és kolofóni Antimakhosz, halikarnasszoszi Hérodotosz, s olünthoszi Dionüsziosz; ezek után következtek:

a kumeai Epherosz, az athéni Philokhorosz, s a peripatetikus Megakleidész és Khamaileón; majd a grammatikusok, Zénodotosz, Arisztophanész, Kallisztratosz, Kratész, Eratoszthenész, Arisztarkhosz, Apollodórosz. 5. Ezek közül Kratész iskolájának követői szerint Homérosz költészete a héraleidák visszatérése előtt virágzott, legkésőbb a trójai háború után nyolcvan esztendővel; Eratoszthenész iskolája az Ilion elfoglalása utáni századik évet jelöli meg; Arisztarkhosz iskolája az ión bevándorlás korára, azaz az ilioni események után száznegyven évre teszi; Philokhorosz az ión vándorlás utánra, amikor Athénben a vezér Arkhipposz volt, száznyolcvan évvel az ilioni események utánra; Apollodórosz iskolája pedig száz évvel az ión vándorlás utánra, ami a trójai események utáni kettőszáznegyvenedik évvel azonos. 6. Némelyek állították, hogy az olümpiai játékok előtt virágzott már Homérosz költészete, azaz négyszáz esztendővel Ilion elfoglalása után. Mások későbbre tették az időt, azt mondták, Homérosz Arkhilokhosz kortársa volt, Arkhilokhosz pedig a huszonharmadik olümpia idején volt virágjában, a lüdiai Gügesz kortársaként, ötszáz évvel az ilioni harcok után. 7. A fent említett költő korára vonatkozóan – Homéroszról beszélek – a kutatók véleménye ellentmondó, nincs összhang köztük, ezt röviden előadtam, ami elég is azoknak, akik adataimat alaposabban meg tudják vizsgálni. Bárki állíthatja, hogy a költő tanaira vonatkozó nézetek sem igazak. Akiknél ugyanis az időpont megjelölése nem egyezik, azoknál a történet sem lehet igaz. Hogy mi az oka a leírásban előforduló tévedéseknek? Mi más, mint az, hogy valótlanságokat hordtak össze adatokként?

32.

1. Nálunk viszont ismeretlen ez a dicsőséghajhászás, nincs is szükségünk ennyiféle véleményre. A közönséges, földi tanítást távol tartjuk magunktól, Isten utasításainak

engedelmeskedünk, a romolhatatlanság Atyjának törvényeit követjük, elutasítunk mindent, ami emberi vélekedésen múlik. 2. Köztünk nemcsak a gazdagok bölcsekednek, hanem a szegények is ingyen élvezik a tanítást; Isten ajándéka felülmúlja ugyanis azt, amit viszonzásul a világ adhat. 3. Akik hallgatni akarják, azokat mind odaengedjük, legyenek korosak, fiatalok, mert nálunk egészen egyszerűen minden életkor becsben áll. Csak a feslettséget tartjuk távol magunktól. Ha mi beszélünk, akkor nem hazudozunk. Jó lenne, ha abbahagynátok makacs hitetlenségeteket. Tehát, ha mi azt állítjuk, hogy tanításunkat Isten akarata erősíti meg, ti meg ezen nevettek, akkor majd fogtok sírni is! 4. Ugyan hogyné volna képtelenség, hogy Nesztort – aki elaggott kora és gyengesége miatt csak nagy nehezen tudta levágni lovai kantárszárát⁵⁹ – tisztelni kell, mivel a harcban nem akart lemaradni az ifjak mögött, nálunk viszont ki kell nevetni azokat, akik küzdenek a korrall és Isten dolgaival törődnek? 5. Ki ne nevetné el magát, amikor az amazonokról és Szemiramiszról regéltek, és a többi harcias nőről, s ugyanakkor gyalázni kell a mi szűzeinket? 6. Akhilleusz még gyermek volt, de már igen nemes gondolkodású volt! Neoptolemosz ugyan még fiatalabb volt, de erős volt! Philoktetész gyenge volt, de mégis őt használta fel a démon Trója ellen. Milyen volt Thersztész? De hadvezér volt! Ha tudatlansága miatt nem lett volna oly bőbeszédű, akkor senki sem tartotta volna éleselméjű kopasznak⁶⁰. 7. Mindazok, akik közülünk bölcsekednek, nem a láthatót tartjuk a legértékesebbnek, a hozzánk közeledőket nem is kinézetük alapján ítéljük meg, mert az a véleményünk, hogy a gondolkodás és akarat szilárdsága meglehet azokban is, akik testileg gyengék. Ti viszont tele vagytok irigységgel és mindenféle ostobasággal.

1. Ezért az a szándékom, hogy ami számotokra tiszteltre méltónak számít, abból mutassam ki, a mi erkölcsünk tiszták, a tettekben viszont igen sok az oktalanság. 2. Ti, akik azt állítjátok, hogy mi asszonyokkal és fiúkkal, továbbá vénasszonyokkal fecsegünk, és ezért kigúnyoltok bennünket, mert nem tartunk veletek, halljátok hát a görögök dőre dolgait! 3. Megszégyeníti intézményeiteket a sokféle vélemény, kultuszaitokat pedig az istenek háremeiben folyó szegyetelenség⁶¹. 4. Lüszipposz ércbe öntötte Praxilla szobrát, aki költeményeivel semmi hasznosat nem mondott; Menesztratosz meg Learkhiszt, Szilanión a hetéra Szapphót, Nauküdesz a lesboszi Erinnát, Boiszkosz Mürtiszt, Képhiszodotosz a bizánci Mürót, Gomphosz Praxagoriszt és Amphisztratosz Kleitót. 5. Mi beszélalnivalóm lenne Anütáról, Telassziláról és Nosszisről? Az első megmintázta Euthükratész és Képhiszodotosz, a másodikat Nikeratosz, a harmadikat pedig Arisztodotosz. Az efezusi Mneszarkhisz szobrát Euthükratész, Korinnaét Szilanión, az argivai Thaliarkiszét Euthükratész. 6. Csak azért említettem őket, nehogy úgy gondoljátok, nálunk valami furcsaság történik, és összehasonlítva a szemmel látható üzemeket, ne gúnyolódjatok azokon az asszonyokon, akik a bölcselkedésre adják magukat nálunk. 7. Szapphó szerelemtől megszállott, parázna nőszemély volt, aki megénekelte saját kéjelgéseit; a mi asszonyaink ezzel szemben mind szemérmesek, szüzeink Istennek tetsző énekeket zengenek a rokka mellett, sokkal tisztesebbek, mint a ti szolgálóleányaitok. 8. Ezért szégyelljétek magatokat, mert miközben ti magatok asszonyok tanítványainak bizonyultok, a hozzánk csatlakozókat és velük együtt a gyülekezetet is kicsúfoljátok. 9. Miféle tisztességes dolgot nyújtott nektek Glaukippe, aki torzszülöttet hozott a világra, mint képe is mutatja, melyet aztán az athéni Euktémonosz fia, Nikératosz mintázott meg? Mert elefántot

szült, minek kellene nyilvános tiszteletben részesíteni Glaukipét? 10. A hetéra Phrünet Praxitelész és Hérodotosz mintázta meg, s a megrontójától teherbe ejtett Pan-teukhiszt Euthükratész öntötte ércbe. Deinomenész azért örökítette meg a paióniaiak királynőjét, Bészantiszt, mert egy fekete gyermeket hozott a világra. 11. Én még az Európát a bika hátára ültető Püthagoraszt is elítélem, és titeket is, akik olyant tiszteltek művészetéért, aki Zeust is sérti. 12. Nevetek Mikón művészi készségén, aki fiatal bika hátán ülve ábrázolta Nikét, mert Agénor leányának elrablója⁶² a zabolátlanság és paráznaság versenydíját nyerte el. 13. Az olünthoszi Hérodotosz ugyan minek készítette el a hetéra Glükera és a citerázó Argeia szobrát? Brüaxisz pedig felállította Pasziphae szobrát, így hát nemcsak kéjelgéseinek állított emléket, de csaknem úgy tűnik, mintha azt szeretnétek, ha asszonyaitok is ilyenek lennének. 14. Okos leány volt az a bizonyos Melanippé, és Lüsizisztratosz ezért örökítette meg szobrával. Azt azonban már nem hiszitek, hogy köztünk is vannak olyan asszonyok, akik okosak.

34.

1. Minden bizonnyal nagy tiszteletet érdemel a zsarnok Phalarisz⁶³, aki csecsemőket öletett le és szolgáltatott fel ebédre, akit az amprakiótai Polüsiztratosz műve révén mindmáig mint valami csodálatos férfiút mutogatnak! Még az agrigentóiak is irtóztak az említett férfi arcának látásától az emberevés miatt, pedig képmásának megszemlélésére csábítják őket a műveltség képviselői. 2. Hogyne lehetne haragudni azért, hogy ti még a testvérgyilkosságot is becsben tartjátok, megnézitek Polüneikosz és Eteoklész szobrait, ahelyett, hogy alkotójukkal, Püthagorasszal együtt döntenétek le a gonoszság emlékművét. 3. Periklüménosz által miért buzdítottok az asszony szobrának megtekintésére, aki harminc gyermeket hozott a világra, ezt

miért tartjátok csodálatos és igen figyelemre méltó alkotásnak? Inkább utálni kellene a sokféle feslettség áldozati adományai miatt, hisz a római kocához hasonlít, amelyet éppen ezen hasonlatosság miatt – mint mondják – még titokzatosabb szertartásokban való részességre érdemesíteni. 4. Arész elcsábította Aphroditét, Harmonia nevű leányuk szobrát pedig a szobrász Andrón készítette el. 5. Szófron mindmáig fennmaradt bronzszobrai miatt sokkal híresebb, mint a könyvekben feljegyzett tréfák és mondák miatt. 6. A hamis szavú Aiszoposzt nemcsak meséi tették híressé, hanem méginkább Arisztodémosz szobra. 7. És mégcsak nem is pirultok, amikor ilyen semmirevalók költőnőitek, kéjűnőitek, semmirekellők férfaitok, akik gyalázzák a mi asszonyaink tisztaságát? 8. Minek kellene tudnom, hogy Euanthét séta közben szülték, miért kellene megcsodálnom Kallisztratosz művészetét? Miért emeljem szememet Kalliadosz Neairájára? Hiszen hetéra volt! Laisz paráználkodott, bűntársa pedig a prostitúció emlék-művévé magasztalta. 9. Miért nem szégyellitek a Héphaisztiont szemérmetlensége miatt, sőt, Philón még meg is örököltette? Leokharosz kéjenc Ganümedeszét, s Praxitelész karpereces nőcskéjét miért tartjátok tiszteletben? 10. El kellene vetnetek minden effélét, ezek helyett azt kellene kutatnotok, ami tényleg tisztességes, nem kellene kapnotok Philainisz és Elephantisz trágárságain, utálkozni viszont a mi életmódunk fölött.

35.

1. Mindezeket nem úgy mondtam el, mintha mástól tanultam volna, hiszen sok földet bejártam, és a ti szofisztikátokat űztem, betekintést nyertem sok találmányba és művészetbe, végül a rómaiak városában időztem, s a töle-tek odavitt rengeteg szobor tarka tömegét is megsejleltem. Mivel nem mások véleményével akarom alátámasztani a magamét, mint sokan teszik, hanem mindenek előtt

arról akarok beszámolni, amit magam megértettem. 2. Ezért mondtam búcsút a rómaiak nagyszájúságának és az athéniek szélhámosságának... az egymásnak ellentmondó nézeteknek, és a mi barbár filozófiánk híve lettem. Már elkezdtem ecsetelni, hogy ez a ti szertartásaitoknál sokkal ősből, s most erről a tanításról akarok beszélni, és mivel a kitűzött tárgy kifejtése sürget, megkísérlem lezárni fejtegetésemet. 3. Ne nézzetek ferde szemmel tanításunkra, ne hozzátok fel ellenünk, hogy locsogással és buta rábeszéléssel állunk elő: Tatianosz az új barbár tanokkal hozakodik elő, a görög bölcsek megszámlálhatatlan tömegén túl újít! 4. Ez annyira elviselhetetlen, hogy embereket, akiknek tudatlansága nyilvánvaló lett, megcáfol egy olyan, aki valaha együtt érzett velük? Mi különös volna ebben, mikor éppen a ti bölcsetek mondta: megöregedve is folyton mindent tanulunk⁶⁴?

36.

1. Tegyük fel, hogy Homérosz nem későbbi az ilioni eseményeknél, fogadjuk el, hogy a trójai háború kortársa volt, sőt, hogy Agamemnon seregében harcolt, és ha még valakinek úgy tetszik, még az írás feltalálásánál is régebbi. Akkor az is világos, hogy az említett Mózes Ilion elfoglalásánál is sok esztendővel korábban élt, sokkal korábban Ilion alapításánál és Trosznál és Dardanosznál is korábban élt. 2. A bizonyítás végett tanúkul hívom a káldeusokat, föníciaiakat, egyiptomiakat, s még kiket idézzek meg? 3. Aki azt ígéri, hogy meggyőzi az olvasót, annak rövidre kell fognia a dolgok elbeszélését, mint a babilóniai pap, Bérószosz⁶⁵ tette, aki Nagy Sándor korában élt, és aki a Nagy Sándort követő harmadik uralkodónak, Antiochosznak három könyvben megírta a káldeusok történetét, művében beszélt a királyokról, néhányat név szerint is megemlített, mint Nabukodonozort, aki háborút viselt a föníciaiak és indiaiak ellen. 4. Ezeket az eseményeket mi

prófétáinktól tudjuk, akik mindezekről szóltak, ezek a proféták pedig Mózes koránál jóval későbbiek, a perzsa uralomnál hatvan évvel korábbiak. Bérószosz szavahihe-tőségének jele az is, hogy Iobasz⁶⁶, amikor megírta művét az Asszírokról címmel, azt mondta, Bérószosztól tanulta a történelmet. Az Asszírokról c. munkája két könyvre terjed ki.

37.

1. A káldeusok után a föníciaiakkal így áll a helyzet. Náluk három férfi tevékenykedett, Theodotosz, Hüpszikratész és Mókhosz⁶⁷, az ő könyveiket Leitosz⁶⁸ fordította görög nyelvre, aki behatóan foglalkozott a filozófusok életrajzaival is. 2. Az említett szerzők könyveiben az is megtalálható, mely királyok uralkodása alatt történt Európa elrablása, Menelaosz megérkezése Föníciába, szó van Heiramoszról (Hirám), aki Salamonnak feleségül adta leányát, és mindenféle anyagot ajándékozott neki a templom építéséhez. A pergamoni Menandrosz⁶⁹ is feljegyezte ugyanezeket az eseményeket. 3. Kheiram (Hirám) király kora már közel van az ilioni eseményekhez; Kheiram (Hirám) kortársa, Salamon pedig sokkal későbbi Mózes koránál.

38.

1. Az egyiptomiak igen pontosan vezették az évkönyveket, az ő írásaik tolmácsa Ptolemaiosz⁷⁰, nem a király, hanem a mendészi pap. 2. Amikor elbeszéli a királyok cselekedeteit, Amósizsz egyiptomi király korára teszi a zsidók kivonulását Egyiptomból Mózes vezetésével a vágyott országba. 3. Ezt mondja: „Amósizsz pedig Inakhosz király kortársa volt”. 4. Őutána a grammatikus Apión⁷¹, – aki igen tekintélyes férfiú volt – az „Egyiptomi történetek” negyedik könyvében (öt írása van ugyanis), többek között ezt is mondja: „az argíviai Inakhosz király kortársa,

Amoszisz lerombolta Auria⁷² városát, ahogyan ezt Krónikájában a mendészioszi pap, Ptolemaiosz feljegyezte”.
5. A Inakhosz korától Ilion elfoglalásáig terjedő időszak húsz nemzedéket tesz ki. Ezt a következőképpen bizonyítjuk.

39.

1. Az argiviai királyok a következők: Inakhosz, Phoróneosz, Apisz, Argeion, Kriaszosz, Phorbasz, Triopasz, Krotóposz, Szthenelaosz, Danaosz, Lünkeosz, Abasz, Proitosz, Akrisziosz, Perszeosz, Szthenelaosz, Eurüsztheus, Atreon, Thüesztész, Agamemnon, az ő királysága tizennyolcadik évében esett el Trója. 2. Aki-nek esze van, az teljesen világosan látja, hogy a görögök hagyománya szerint mégcsak valamiféle történetírás sem volt náluk. Kadmosz, aki a fent említett görögöknek az frás ismeretét adta, csak igen sok nemzedékkel később jött Boiótiába. Inakhosz után, Phoróneosz urakodása alatt lett vége nagy nehezen a nomád életmódnak, s valamivel műveltebbek lettek az emberek. 3. Ezért, ha Mózes Inakhosz korában tűnt fel, akkor ez azt jelenti, hogy a trójai események előtt négyszáz évvel korábban. Hogy ez így volt, arra bizonyították az attikai királyok sora is (a makedónoké, ptolemaidáké és antiokhuszoké szintén). Következésképpen, ha a görögöknél a különféle eseményeket csak Inakhosz után kezdték feljegyezni és számon tartani, akkor nyilvánvalóan csak Mózes kora után. 4. Phoróneosz korában – aki Inakhosz után következett – az athéniek a következőkre emlékeznek: Ogüész, akinek uralkodása alatt volt az első áradás; 5. Phorbasz kortársa Aktaiosz, akiről az attikai Aktaia is a nevét kapta; 6. Triopasz kortársa volt Prométheusz és Epimétheusz, meg Atlasz és a kettős alakú Kekropsz, és még Ió; 7. Krotóposz uralkodása alatt volt a phaétoni tűzvész, és az árvíz Deukalionban; 8. Szthenelaosz kortársaként uralkodott Amphiktion, ekkor érkezett

Peloponészoszba Danaosz, ugyanekkor alapította meg Dardania városát Dardanosz, ekkor tért vissza Európa Föníciából Krétára, erre az időre esik az eleusziszi templom építése, Triptolemosz gazdálkodása, Kadmosz krétai követsége, Minósz uralkodása; 10. Proitosz uralkodása alatt vezetett hadjáratot Eumolposz az athéniek ellen; 11. Akrisziosz uralkodásának idejére esik Pélopsz kivonulása Frigiából, Ió megérkezése Athénbe, második Kekropsz korára pedig Perszeusz Dionüszosz tettei, és ekkor volt Orpheusz tanítványa Muszaios; 12. Agamemnon királysága idején vették be Iliont.

40.

1. Az előbb mondottakból kitűnik, hogy Mózes ősbibb, mint a hősök, a háborúk és a démonok. Kora miatt az ősbibbnek kell inkább hitelt adni⁷³, mint a görögöknek, akik tanait ebből a forrásból merítették, (csak nem nevezték meg⁷⁴). 2. Szofistáik igen agyafúrtan próbálták meg felhasználni mindazt, amit Mózesről és a hozzá hasonló bölcsektől tanultak, először megkísérelték átalakítani, hogy elhitessek, valami eredetit mondanak, másodszor, hogy amit nem értettek meg, azt szóáradattal takargassák, s az igazságot így mitológiává hamisítsák.

3. Amit a művelt görögök a mi életformánk történetéről és törvényeinkről, legyenek akárhányan és akárhányszor, említést tettek, arról „Az Isten dolgaival törődőkről” című írásomban fogok foglalkozni.

41.

1. Most pedig egészen pontosan megkísérlem megvilágítani, hogy Mózes nemcsak Homérosznál ősbibb, de még a Homérosz előtti költőknél is, Linosznál, Philammonnál, Thamürisznál, Amphionnál, Orpheusznál, Muszaiosznál, Démodikosznál, Phémiosznál és a Szibillánál is, még a krétai Epimenidésznál is, aki Spártába érkezett, a prokon-

nészoszi Ariszteasznál, aki az Arimaszpiákat⁷⁵ írta, régebbi a kentaur Aszbolosznál, Bakisznál, de még az athéni Pronapidésznél is korábbi. 2. Héraklész mestere volt a trójai háborút megelőző nemzedékhez tartozó Linosz; 3. ez kiderül abból, hogy az ő fia, Tlepolemosz a trója ellen vonuló hadseregben küzdött. Orpheusz Héraklész kortársa volt, különben is azt mondják, a neki tulajdonított írások szerzője az athéni Onomakritosz, aki Peiszisztratosz zsarnoksága idején élt, az ötvenedik olümpia korában. Muszaiosz pedig Orpheusz tanítványa volt. 4. Amphión két nemzedékkel előzte meg a trójai háborút, ezért ez mentesít a feladat alól, hogy a tudásra vágyóknak többet is mondjak róla. 4. Démodokhosz és Phémiosz ugyancsak a trójai háború korában éltek. Az egyik az ünnepekről értekezett, a másik a phaiákoktól. Thamürisz és Philammón sem sokkal régebbi ezeknél. 6. Így hát, ha tömören is, de kielégítő módon megtárgyaltam nektek az írók működésének korát, tevékenységük időrendjét, de hogy teljessé tegyük azt, ami még hiányzik, elkészítem még a bölcsenek tartott törvényhozók kimutatását is. 7. A mindenféle bölcsességben, elmeélben és törvényhozásban legkiválóbbnak tartott Minósz Lünkeosz uralkodása alatt élt, 8. aki viszont Danaoszt követte az uralkodásban, az Inakhosz utáni tizennegyedik nemzedék tagjaként. Lükurgosz Ilion elfoglalása után csak jóval később született, 9. száz évvel az olümpiák előtt hozta törvényeit a lakedaimoniaiaknak. Drakón a harminckilencedik olümpia táján született. 10. Szolón a negyvenhatodik körül, Püthagorasz a hatvan-kettedik táján. Az olümpiai játékok – amint ezt már kimutattuk – a trójai háború után négyszázhet évvel később kezdődtek. 11. Miután mindezeket így röviden kimutattuk, vázoljuk fel a kort, melyben a hét bölcs élt. Mivel az említettek közül a legrégebbi Thalész, aki az ötvenedik olümpia táján született, ez rövid felvilágosítással szolgál arra nézve is, hogy az utána következők körülbelül mikor éltek.

42.

1. Görög férfiak! A barbárok módján bölcselkedő Tatianosz állította össze nektek ezeket, aki az asszírok földjén született, először a ti tanításotokban nevelkedett, másodszorra azonban azt a tanítást tanulmányoztam, amit most is hirdetek nektek. 2. Immár tudván, hogy ki az Isten és mi az ő teremtése, önként állok ki elétek a tanok megítélése szempontjából, de azzal az elhatározással, hogy az Istennek tetsző életformát meg nem tagadom.